

Сторінки історії

УДК 378.2:502(15):

63:001.5:929

© 2023

АКАДЕМІК В.І. ВЕРНАДСЬКИЙ — УЧЕНИЙ-ПРИРОДОЗНАВЕЦЬ СВІТОВОГО ВИМІРУ, ОДИН ІЗ ФУНДАТОРІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ

В.А. Вергунов

*доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук, професор, академік НААН
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН
вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, Україна
e-mail: dnsqb-uaan@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5476-4845*

Надійшла 11.03.2023

Мета. Висвітлити основні віхи життєвого та творчого шляху доктора природничих наук, академіка В.І. Вернадського, його внесок у становлення галузевого дослідництва. **Методи.** Загальнонаукові — аналіз, синтез, класифікація; історичні — проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний. Особлива увага надається біографічному методу як засобу реконструкції життєвої біографії вченого. **Результати.** Розкрито запропоновану В.І. Вернадським модель координуючих організаційних засад галузевого дослідництва в Україні у роки перших сподівань на державність, його роль в організації Сільськогосподарського вченого комітету України як предтечі Національної академії аграрних наук України. Узагальнено основоположні висновки з питань теорії та практики морфолого-генетичного ґрунтознавства, опрацьовані вченим спільно з професором В.В. Докучаєвим. **Висновки.** Розроблений В.І. Вернадським механізм галузевого дослідництва ґрунтується на: виконанні досліджень при постійно діючих інституціях (дослідні господарства, станції та інститути); комплексі лабораторних, вегетаційних і польових, а також аналітичних досліджень з використанням спеціально розроблених методик; державному бюджетному замовленні. Ученими вперше у світовій ґрунтознавчій практиці обґрунтовано генетичний зв'язок між різноманітними типами ґрунтів, з одного боку, та елементами рельєфу — з іншого, розкрито біологічний фактор ґрунтоутворення і роль у цьому процесі живої речовини та продуктів її життєдіяльності. Це стало методичною основою для створення ґрунтових карт країни для потреб сільськогосподарського виробництва. Як наслідок,

розпочався активний розвиток галузевого дослідництва, насамперед дослідницької мережі, що стало обов'язковою умовою подальшого розвитку аграрного сектору держави.

Ключові слова: історія сільськогосподарської дослідної справи, морфолого-генетичне ґрунтознавство, карти ґрунтів, Сільськогосподарський науковий комітет України.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202304-10>

Сільськогосподарська дослідна справа як основоположна складова становлення галузевої науки та сучасного природознавства сформувалась у 80-х роках ХІХ ст., проте продовжувала еволюціонувати у різних формах та наповненні за всіх систем влади, що функціонували на українських землях. З різних причин, насамперед політичного характеру, внесок вітчизняних учених у зародження, становлення та розвиток галузевого експериментаторства навіть з появою відкриттів світового виміру не знайшов належного відображення. Це стосується як організаційних побудов, внеску в питання теорії та практики, так і персоналізованого наповнення.

У становленні галузевого дослідництва основоположна роль належить засновнику генетичної мінералогії, біогеохімії, радіогеології, а також вчення про наукознавство, біосферу і ноосферу, теорії і практики морфолого-генетичного ґрунтознавства академіку Володимиру Івановичу Вернадському. Державницьке бачення ученим проблем та місця сільськогосподарської дослідної справи проявлялось у державній підтримці при вирішенні аграрного питання, що визначало ідеї соціальної справедливості, державної стійкості, державної економії, розумного і максимального використання природних виробничих сил держави, зв'язку та зрівняння державного господарства зі світовим, задоволення державних зобов'язань. Він ініціював створення Сільськогосподарського вченого комітету України (СГВКУ) — моделі координуючого організаційного осередку галузевого дослідництва в Україні в роки перших сподівань на державність, відпрацьований механізм якого успішно функціонує й понині.

Наукова спільнота України цього року, відповідно до Постанови Верховної Ради України від 17 грудня 2021 р. № 1982–ІХ «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв

у 2022–2023 роках», вшановує пам'ять В.І. Вернадського, відзначаючи 160-ту річницю від дня його народження. Про науковий доробок ученого та його внесок у розвиток природознавства досить докладно йдеться у працях С.С. Білецького, Л. Тома та інших дослідників [1, 2]. Систематизації творчої спадщини видатного вченого певною мірою сприяє й підготовлений до ювілею бібліографічний покажчик наукових праць [3]. Окремі сфери життя і діяльності В.І. Вернадського висвітлювали у своїх публікаціях В.М. Даниленко, М.В. Попович, Д.Є. Макаренко [4–6]. Щоправда, автори, розглядаючи творчі здобутки вченого, лише фрагментарно відзначають його контекстовий вплив на становлення системи галузевого дослідництва. Певною мірою це питання висвітлено в роботах [7–9], де йдеться, зокрема, про роль В.І. Вернадського в становленні СГНКУ як предтечі Національної академії аграрних наук України.

Мета досліджень — проаналізувати життєвий шлях і творчий внесок академіка В.І. Вернадського у становлення сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань; узагальнити запропоновану вченим модель академізації галузевої науки; обґрунтувати його роль у формалізації основоположних принципів теорії і практики морфолого-генетичного ґрунтознавства.

Методи досліджень. Дослідження ґрунтуються на принципах історичного пізнання: об'єктивності, системності, наступності, комплексності, багатофакторності. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, класифікацію) та структурно-функціональні методи. Основну увагу приділено історичним методам дослідницького пошуку (проблемно-хронологічному, порівняльно-історичному, ретроспективному, біографічному) та джерелознавчому аналізу.

Результати досліджень. В.І. Вернадський народився 12 березня 1863 р. у Петербурзі (нині Санкт-Петербург, російська Федерація) в родині відомого вченого в галузі філософії, історії та політичної економії, професора І.В. Вернадського (1821–1884). Через хворобу батька родина у 1868 р. переїхала до Харкова, де в 1873 р. Володимир вступає до першого класу Харківської гімназії. Починаючи з четвертого класу (1876 р.) він навчається у першій петербурзькій гімназії, де для кращого розуміння історії України вивчає польську мову. Свої перші публікації і переклади юнак друкує в газеті «Біржовий покажчик», яку видавав батько. Паралельно він удосконалює знання англійської та німецької мов. Після закінчення повного курсу гімназії у 1881 р. В.І. Вернадський поступає на природниче відділення фізико-математичного факультету Імператорського Санкт-Петербурзького університету (нині — петербурзька академія наук). Наукові погляди майбутнього вченого формуються під впливом провідних педагогів цього закладу, професорів Д.І. Менделєєва, О.М. Бекетова, В.В. Докучаєва, І.М. Сеченова, О.М. Бутлерова. Найбільший авторитет мав творець нової науки — морфолого-генетичного ґрунтознавства — В.В. Докучаєв. Під його науковим керівництвом молодий учений, починаючи з 1884 р., кілька разів бере участь в експедиціях з обстеження ґрунтів Нижньгородської губернії, результати яких друкує в «Працях Імператорського Вільного економічного товариства» і «Матеріалах для оцінки земель Нижньгородської губернії» [10].

Водночас юнак активно займається політичною діяльністю. У 1882 р. він бере участь у студентській сходці, за що був уперше заарештований; вступає до петербурзьких народничих гуртків. Після закінчення навчання в 1885 р. зі ступенем кандидата наук залишається працювати в університеті зберігачем Мінералогічного кабінету та готується до отримання звання професора. У 1889 р. для ознайомлення з методами дослідження кристалічних речовин В.І. Вернадський відвідує Італію, а потім Німеччину, де працює під керівництвом німецького мінералога П. Грота. Бере участь у геологічній екскурсії до Баварських Альп, а згодом із делегатами IV Геологічного конгресу в Баті

відвідує Уельс. Його обирають членом-кореспондентом Британської наукової асоціації. З Німеччини молодий учений їде до Парижа, де працює у знаменитому Колеж де Франс у лабораторіях А. Ле Шательє і Ф. Фуке, займаючись питаннями поліморфізму та синтезу мінералів. На прохання В.В. Докучаєва він готує стенд зі зразками ґрунтів для Всесвітньої виставки в Парижі (1889). Результати власних досліджень учений друкує в «Доповідях Паризької академії наук», «Бюлетені Французького мінералогічного товариства», працях Бельгійського геологічного товариства. Після повернення до Російської імперії в 1890 р. В.І. Вернадський призначається [10] приват-доцентом мінералогії і кристалографії Московського університету (нині — московський державний університет ім. М.В. Ломоносова).

У 1891 р. В.І. Вернадський під керівництвом В.В. Докучаєва обстежує ґрунти Полтавської губернії. Цими дослідженнями він підтвердив наукові погляди свого вчителя, а саме: наголосив на біологічному факторі ґрунтоутворення, на ролі в цьому процесі живої речовини та продуктів її життєдіяльності. Крім того, вчений теоретично обґрунтував, за 20 років до прийняття цивілізованим світом теорії К.К. Гедройца, теорію еволюційного зв'язку солонців із солончаками. Декларативно про існування такого зв'язку вперше було заявлено в 1891 р. в колективній доповіді М.Н. Безпалого, А.Р. Ферхміна, П.А. Земятчевського, В.К. Агафонова, К.Д. Глінки, І.П. Видріна, В.І. Вернадського і С.К. Богушевського «Про Солонці Полтавської губернії» на одному із засідань створеної 23 березня 1888 р. В.В. Докучаєвим Ґрунтової комісії Імператорського Вільного економічного товариства. За результатами експедиції у 1892 р. В.І. Вернадський виготовляє на морфолого-генетичній основі першу у світі ґрунтову карту окремого повіту (району) — Кременчуцького повіту, а також, у співавторстві з учителем, карту окремої губернії (регіону) — Полтавської губернії. Їх вихід дав можливість остаточно ствердитися морфолого-генетичному ґрунтознавству, а отже, сприяв формалізованій появі сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань, або сукупності відомостей і методів

вивчення сільськогосподарських явищ, після друку в 1883 р. книги В.В. Докучаєва «Російський чорнозем» [7].

У першій половині 1884 р. В.І. Вернадський досліджував степові ґрунти Новомосковського повіту Катеринославської губернії. Про отримані результати вперше доповідає на одному із засідань ґрунтової комісії Імператорського Вільного економічного товариства у повідомленні «Подорожні нотатки про ґрунти басейну р. Чаплинки Ново-Московського повіту Катеринославської губернії». Згодом узагальнює їх у спеціальній статті і за рекомендацією В.В. Докучаєва публікує у «Працях Імператорського Вільного економічного товариства» за 1899 р. То була одна з перших у ґрунтознавстві робіт із вивчення ролі тварин, що мешкають у ґрунті, у формуванні ґрунтів та ґрунтового покриву степових областей. Дослідники творчої спадщини В.І. Вернадського вважають, що в цій публікації був закладений перший підхід до роботи, яка згодом, через 35 років, була написана в Україні, — «Про участь живої речовини у створенні ґрунтів». Восени 1891 р. він захищає у Петербурзькому університеті магістерську дисертацію «Про групу силіманіту і роль глинозему в силікатах». У 1892 р. його призначають завідувачем Мінералогічного кабінету Московського університету. Через два роки вчений їде за кордон для вивчення досвіду діяльності мінералогічних музеїв [8].

У 1897 р. В.І. Вернадський захищає докторську дисертацію при Петербурзькому університеті, а в 1908 р. — обирається професором Московського університету. В 1899 р. він створює теорію побудови силікатів і публікує «Курс мінералогії». У 1906 р. вчений обирається ад'юнктом по мінералогії Петербурзької академії наук, а також членом Державної Ради від університетів; починає працювати в галузі геохімії. У 1908 р. він удруге обирається до Державної Ради від Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук, стає її екстраординарним академіком (сучасний член-кореспондент), а в 1909 р. — ординарним академіком. Цього самого року виходить перший випуск «Описової мінералогії» вченого. На знак протесту проти політики царського уряду в 1911 р. В.І. Вернадський звільняється з Московського університету

та переїжджає до Петербурга, де очолює першу експедицію з вивчення радіоактивних матеріалів. У 1914 р. очолює Геологічний і мінералогічний музей Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук. Після того як 1914 р. було ухвалено рішення про проведення III Міжнародної агрогеологічної конференції у Санкт-Петербурзі, він увійшов до її Організаційного комітету. Наступного року вчений організовує Комісію з вивчення природничих виробничих сил Росії й обирається її головою. Перебуваючи на цій посаді, він насамперед займається питаннями вивчення сил, пов'язаних із творіннями живої природи: ґрунтовою родючістю, лісовими багатствами, тваринним світом, продуктами рослинництва, а також рибними багатствами. В.І. Вернадський був одним із тих, хто підписав вимогу до Миколи II від Державної думи про зречення від престолу, відставку уряду і передачу влади Тимчасовому уряду [2].

Як член ЦК партії кадетів В.І. Вернадський з 10 липня до листопада 1917 р. займає посаду товариша (заступника) міністра освіти, а також очолює Сільськогосподарський вчений комітет (СГВК) Міністерства землеробства в період Тимчасового уряду О. Керенського. Він стає розробником нового «Тимчасового положення про СГВК», за яким координацію галузевих досліджень слід здійснювати через багатопрофільний дослідницький інститут з лабораторіями і допоміжними закладами, що реалізовано 2 травня 1923 р. шляхом створення Державного інституту дослідної агрономії Наркомзему РСФРР. Паралельно вчений починає працювати над питаннями в галузі біосфери. Нещодавно опубліковані невідомі раніше сторінки щоденника В.І. Вернадського, датовані кінцем 1916 — початком 1917 рр., доводять, що рішення аграрного питання було першочерговою державною необхідністю. Серед шляхів його забезпечення вчений виділяє: дрібний земельний кредит, організацію агрономічних шкіл, дослідних станцій і показових полів 1-го розряду, насінневих станцій, центральних метеорологічних станцій і ґрунтового комітету. Їх реалізація, на переконання вченого, дасть змогу запровадити в країні соціальну справедливість, державну стійкість в економіці, розумне і максимальне використання природних виробничих сил,

зв'язок державного господарства зі світовим та зрівняння його до рівня того часу, виконання державних зобов'язань тощо. Через загрозу життю після арешту 25 жовтня 1917 р. членів Тимчасового уряду та заборону з 28 листопада 1917 р. партії кадетів Володимир Іванович переїжджає до Полтави [2].

Першим організаторським кроком В.І. Вернадського із вивчення природи України, передусім Полтавщини, стало створення у березні 1918 р. Товариства любителів природи, або гуртка натуралістів, у стінах Полтавського природничо-історичного музею (нині — Полтавський краєзнавчий музей ім. Василя Кричевського). Вчений розробляє Статут Товариства, його програму досліджень та обирається першим головою правління; ініціює відкриття місцевого ботанічного саду і низки заповідників. З 19 червня 1918 р., після переїзду до Києва, стає активним учасником науково-організаційної та культурної діяльності з державної розбудови в Україні, у тому числі інституціонального становлення галузевого дослідництва. 1 листопада 1918 р. він ініціює створення СГВКУ при Міністерстві земельних справ Української Держави гетьмана П. Скоропадського й очолює його з 16 листопада. В.І. Вернадський бере участь у розробці першого Положення СГВКУ, його структури і штатів. Після приходу 18 грудня 1918 р. до влади Директорії звільняється 1 січня 1919 р. з числа членів СГВКУ, а з першим приходом радянської влади з 2 квітня 1919 р. до 20 вересня 1921 р. залишається його членом. У 1919 р. в хімічній лабораторії Всеросійського товариства цукрозаводчиків учений провів дослідження з вирощування діатомових водоростей на подольському каоліні, що стали початком наукових робіт з біогеохімії. Згодом, у 1922 р., про їх результати доповідає на засіданні Паризької академії наук, що стало першою репрезентацією Української академії наук (УАН, нині — Національна академія наук України) на міжнародній академічній арені [10].

В.І. Вернадський ініціював зміну назви СГВКУ на СГНКУ (Сільськогосподарський Науковий Комітет України) та приєднання його до УАН згідно з новим Статутом і рішенням загальних зборів від 1 лютого 1920 р. Однак вчений залишився поборником

окремого координуючого існування сільськогосподарської дослідної справи від створеної 14 листопада 1918 р. і очоленої ним 27 листопада 1918 р. УАН. При цьому він вважав, що окремі споріднені агробіологічні прийоми повинні розглядатися і через спеціалізовані науково-дослідні кафедри Народного Комісаріату Освіти УСРР та проблемні комісії й комітети, що діяли від імені УАН [7].

У 1920 р. В.І. Вернадський переїжджає до Криму, де його обирають ректором Таврійського університету. Під час влади на півострові барона П. Врангеля вчений створює й очолює комісію з дослідження природних природничих сил при Кримському товаристві природодослідників та любителів природи, що із остаточним встановленням радянської влади у листопаді 1920 р. вливається до Кримської Ради Народного Господарства. У лютому 1922 р. В.І. Вернадський у Петрограді створює й очолює Радієвий інститут (нині — ФГУП НПО «Радієвий інститут ім. В.Г. Хлопіна» Держкорпорації «Росатом»). На запрошення університету Сорбонна (Франція) він читає лекції з геохімії. До Ленінграда вчений повертається у 1926 р. і того самого року виходить у світ його монографія «Біосфера». Восени 1926 р. В.І. Вернадський стає учасником II Всесоюзного геологічного з'їзду в Києві; у травні 1928 р. бере участь у виборах президента ВУАН [11]. Останній його приїзд до Києва відбувся весною 1939 р., коли вченого запросили взяти участь у науково-практичній конференції з порівняльної фізіології і вивчення кристалів та рідких елементів в Україні.

Наприкінці 20-х та в 30–40-х роках Володимир Іванович продовжує процес державотворення для потреб науки. У 1927 р. він організовує Лабораторію живої речовини АН СРСР і видає монографію «Нариси геохімії». В 1928 р. ініціює створення Комісії з вивчення історії, філософії та техніки при АН СРСР й очолює її. На основі цієї комісії у 1932 р. відкривається Інститут історії науки і техніки (нині — Інститут історії природознавства і техніки ім. С.І. Вавилова РАН). У 1929 р. В.І. Вернадський реформує Лабораторію живої речовини у Біогеохімічну лабораторію АН СРСР. Із 1934 р. він — організатор і голова Комісії з вивчення важкої води. У 1937 р.

В.І. Вернадський створює Міжнародну комісію з визначення віку порід радіоактивними методами, а наступного року — виставку метеоритів. У 1939 р. вчений організовує й очолює Метеоритний комітет і Комісію по ізотопах. На початку 1940 р. починає працювати над проблемою «життя у космосі». З початком російсько-німецької війни В.І. Вернадський перебуває в евакуації у с. Борове Окчетавської обл. (Казахстан). У 1943 р. він отримує Сталінську премію 1-го ступеня. Після повернення з евакуації В.І. Вернадський працює в Москві, де в 1944 р. виходить його остання праця «Деякі слова про ноосферу»; він бере

участь у створенні Інституту інформатики АН СРСР [10].

Помер Володимир Іванович Вернадський 6 січня 1945 р. у Москві, де й був похований.

Творча спадщина вченого налічує 425 наукових і науково-популярних праць з питань мінералогії, біогеохімії, кристалографії, геології, радіобіології, філософії, історії науки та біографістики, організації наукового та освітянського процесів, опублікованих російською, німецькою, англійською та українською мовами. У досить значній кількості робіт розглядаються фундаментальні питання морфолого-генетичного ґрунтознавства [11].

Висновки

Таким чином, В.І. Вернадський спільно з В.В. Докучаєвим опрацювали основоположні питання теорії і практики морфолого-генетичного ґрунтознавства, виготовили ґрунтові карти Полтавської губернії, що стали першими картами окремих адміністративних одиниць територіального поділу країни з використанням морфолого-генетичного підходу в оцінці не тільки в історії Російської імперії, а й у світі. Вперше у світовій ґрунтознавчій практиці обґрунтували генетичний зв'язок між різноманітними типами ґрунтів, з одного боку, та елементами рельєфу — з іншого, вказали на біологічний фактор ґрунтоутворення та роль у цьому процесі живої речовини та продуктів її життєдіяльності. Практичні успіхи у вивченні ґрунтів дали змогу створити ґрунтові карти країни, стали методичною основою їх розробки для потреб спеціалізацій ведення сільськогосподарського виробництва — основи основ продовольчої безпеки будь-якої країни.

Виділено основні періоди життя та діяльності видатного вченого. 1882–1906 рр. — громадська діяльність: у Петербурзькому і Московському університетах; 1906–1917 рр. — законодавча: член Державної Ради (1906), науково-організаційна: директор Геологічного і мінералогічного кабінету Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук, голова Комісії з вивчення природних продуктивних сил Росії (з 1914 р.), очільник Вченого комітету Міністерства землеробства (1917);

1918–1922 рр. — державотворча: засновник і перший президент УАН (1918), голова СГВКУ (1918), ректор Таврійського університету (1920–1921), організатор і перший директор Радієвого інституту; 1922–1926 рр. — науково-освітня: читає лекції в Сорбонні (Франція); 1926–1941 рр. — науково-організаторська: перетворення Лабораторії живої речовини на Біогеохімічну лабораторію АН СРСР (1929), організатор і голова Комісії з вивчення важкої води (1934), організатор Міжнародної комісії з визначення віку порід радіоактивними методами (1937), організатор й голова Метеоритного комітету та Комісії по ізотопах (1939).

Завдячуючи В.І. Вернадському відпрацьовано механізм галузевого дослідництва, що успішно функціонує й понині, а саме: виконання галузевих досліджень при постійно діючих інституціях (дослідні господарства, станції та інститути); комплексне проведення лабораторних, вегетаційних і польових, а також аналітичних досліджень з використанням спеціально розроблених методик; державне бюджетне замовлення на дослідницькі роботи. Такий підхід, відпрацьований ще за царської доби, остаточно ствердився в радянські часи й продовжує функціонувати за координації НААН або єдиного органу, наявність якого також передбачав В.І. Вернадський, імовірно, як четверту складову всієї української моделі існування сільськогосподарської дослідної справи як організації.

Verhunov V.

National Scientific Agricultural Library of NAAS, 10 Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03127, Ukraine; e-mail: dnsgb_uan@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5476-4845

Academician V.I. Vernadskyi — scientist of world dimension, one of the founders of nationwide agricultural research

Goal. To highlight the main milestones of the life and creative path of the Doctor of Natural Sciences, Academician V.I. Vernadskyi, his contribution to the development of branch research.

Methods. General scientific — analysis, synthesis, classification; historical — problem-chronological, comparative-historical, retrospective. Special attention is paid to the biographical method as a means of reconstructing the life biography of the scientist. **Results.** V.I. Vernadskyi's model is observed in the coordinating organizational foundations of industry research in Ukraine during the years of the first hopes for statehood, as well as his role in the organization of the Agricultural Academic Committee of Ukraine as the forerunner of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine. The fundamental conclusions on the theory and practice of morphogenetic soil

science were elaborated by the scientist together with Professor V.V. Dokuchayev. **Conclusions.** The mechanism of industry research developed by V.I. Vernadskyi is based on the following: conduct research at permanently operating institutions (research farms, stations, and institutes); complexes of laboratory, vegetation, and field, and analytical studies using specially developed methods; state budget order. For the first time in global soil science practice, scientists substantiated the genetic connection between various types of soil, on the one hand, and relief elements, on the other hand, and revealed the biological factor of soil formation, and the role of living matter and its life products in this process. This became the methodical basis for creating soil maps of the country for the needs of agricultural production. As a result, the active development of industry research, primarily research networks, began, which became a mandatory condition for the further development of the agricultural sector of the state.

Key words: history of agricultural research, morphogenetic soil science, soil maps, Agricultural Scientific Committee of Ukraine.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202304-10>

Бібліографія

1. Білецький В.С. В. Вернадський і Україна: сторінки зі щоденника. *Творча спадщина В.І. Вернадського і сучасність («Вернадські читання»):* доп. і повідомл. 3-ї міжнар. наук. конф. (22–24 травня, м. Донецьк). Донецьк, 2003. С. 33–35.

2. Тома Л. Володимир Вернадський. Харків: Фоліо, 2012. 126 с.

3. Володимир Іванович Вернадський — вчений, мислитель, організатор науки: до 150-річчя від дня народження: бібліогр. покажч.; уклад.: О.В. Мартинова, О.А. Горбань; ДВНЗ «Запорізький національний університет» МОН України. Запоріжжя: ЗНУ, 2013. 24 с.

4. Даниленко В.М. Вернадський Володимир Іванович. Енциклопедія історії України: у 10 т. Інститут історії України НАН України; редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А–В. С. 484.

5. Попович М.В., Макарєнко Д.Є. Вернадський Володимир Іванович. Енциклопедія сучасної України. НАН України, НТШ, Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України; ред. кол.: І.М. Дзюба та ін. Київ: Поліграфкнига, 2004. Т. 3: Біо-Бл. 695 с.

6. Мочалов І.І. Владимир Иванович Вернадский. 1863–1945 гг. Москва: Наука, 1982. 488 с.

7. Вергунов В.А. Діяльність В.І. Вернадського зі становлення й розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань та організації (до 150-річчя від дня народження В.І. Вернадського): наук. доп. НААН, ННСГБ. Київ: ФОРМ Корзун Д.Ю., 2013. 20 с.

8. Вергунов В.А. Розвиток аграрної дослідної справи в Україні у творчій спадщині академіка В.І. Вернадського. *Збір. наук. праць Інституту геохімії навколишнього середовища.* 2013. Вип. 22. С. 124–143.

9. Вергунов В.А. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927) як модель В.І. Вернадського академізації галузевої науки (до 100-річчя Національної академії наук України та Національної академії аграрних наук України: наук. доп. НААН, ННСГБ. Київ, 2017. 36 с.

10. Вернадський Володимир Іванович. Малий словник історії України; відпов. ред. В.А. Смолій. Київ: Либідь, 1997. 464 с.

11. Вернадский В.И. Крымское наследие; сост. Н.В. Багров, В.В. Лавров, Н.А. Съедин и др. Київ: Либідь, 2012. 272 с.